

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2022 metai

2

LI

Vilnius 2022

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2022

2

Vilnius 2022

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2022

2

Vilnius 2022

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondelje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).

Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:

<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2022
© Straipsnių autoriai, 2022

Konstytucja 3 maja 1791 roku. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija. The Constitution of May 3rd, 1791. Wprowadzenie naukowe Andrzej Stroynowski. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021. 181 psl. ISBN 978-83-7666-707-2

2021-aisiais sukako 230 metų nuo tada, kai buvo priimta garsioji 1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija. 2021 m. Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė Gegužės 3-iosios Konstitucijos ir Abiejų Tautų tarpusavio įžado metais. Pažymint šią sukaktį pasirodė kelios proginės Konstitucijos publikacijos¹. Viena jų, žymaus Lenkijos istoriko Andrzejiaus Stroynowskio redaguota trikalbė publikacija „Konstytucja 3 maja 1791 roku. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija. The Constitution of May 3rd, 1791“, įgavusi oficialų pobūdį, su Lietuvos ir Lenkijos parlamentų pirmininkų palaiminimu išleista Varšuvoje (Lenkija).

Publikacija pradedama Lenkijos Respublikos Seimo maršalkos Elżbietos Witek ir Lietuvos Respublikos Seimo pirmininkės Viktorijos Čmilytės-Nielsen įžanginiais akcentais. E. Witek pratarinėje (lenk. „Wyjątkowa ustawa“, p. 5–6, liet. „Unikalus įstatymas“, p. 65–66, angl. „A unique legislative act“, p. 121–122) akcentuodama Gegužės 3-iosios konstitucijos unikalumą ir parlamentinio sprendimo, aplenkusio laiką, naujumą, atkreipė dėmesį į tai, kad XVIII a. antrojoje pusėje atsakomybė už Tėvynę buvo siejama su pilietiniu budrumu, o pačioje Konstitucijoje buvo užkoduotas principas „visa valdžia kyla iš tautos valios“. Lenkijos parlamento maršalka nepamiršo ir simbolinės Gegužės 3-iosios konstitucijos bei Abiejų Tautų tarpusavio įžado reikšmės Lenkijos ir Lietuvos bendradarbiavimo stiprinimui. V. Čmilytė-Nielsen pratarinėje (lenk. „Podstawa współczesnej idei niepodległości“, p. 9–10, liet. „Pamatas šiuolaikinei nepriklausomybės idėjai“, p. 69–70, angl. „Foundation for the modern concept of independence“, p. 125–126) pabrėždama

¹M. Pietrzak, *Konstytucja 3 maja 1791 roku*, Warszawa, 2021; *Constitution of May 3rd, 1791. Konstytucja trzeciego maja 1791 roku = The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa, 2021; *Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1791–1992*, [Kaunas], 2021, p. 12–37. Lietuvos istorijos instituto leidykloje 2022 m. išleista naujausia publikacija žr.: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, parengė R. Jurgaitis, E. Raila, A. Stankevič, Vilnius, 2022.

Gegužės 3-iosios konstitucijos, įtvirtinusios naują konstitucinę savimonę bei vidinę valstybės reformą ir demokratizaciją, išskiria ir 1791 m. spalio 20 d. priimto dvišalio susitarimo „Abiejų Tautų tarpusavio įžado“ reikšmę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politiniam savarankiškumui. Lietuvos parlamento pirmininkė pabrėžė XVIII a. valstybingumo tradicijų tęstinumo reikšmę kuriant XX a. modernaus parlamentarizmo ir tarptautinių teisinių įsipareigojimų pamatus, ypač dabar, „Lietuvai ir Lenkijai tvirtai žengiant euroatlantinės partnerystės keliu“.

Platesnį Ketverių metų seimo (1788–1792) veiklos kontekstą ir Gegužės 3-iosios konstitucijos reikšmę bei šventinę tradiciją išsamiaje įvade (lenk. „Konstytucja 3 Maja 1791 roku – dzieło Sejmu Czteroletniego“, p. 13–41, liet. „1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija – Ketverių metų seimo darbo rezultatas“, p. 73–99, angl. „The Constitution of May 3rd, 1791: The Achievement of the Four-Year Sejm“, p. 129–159) pristatė Andrzejus Stroynowskis. Tiesa, šis įvadas yra kiek sutrumpinta ir nežymiai modifikuota 2021 m. Varšuvoje pasirodžiusio albuminio leidinio² tekstinės dalies versija.

Toliau knygoje lenkų, lietuvių ir anglų kalbomis publikuojami 2 dokumentai: „Valdymo įstatymas“ (lenk. „Ustawa Rządowa“, p. 43–57, liet. „Valdymo įstatymas“, p. 101–114, angl. „Law on Government“, p. 161–174) ir „Abiejų Tautų tarpusavio įžadas“ (lenk. „Zaręczenie wzajemnie Obojga Narodów“, p. 59–61, liet. „Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas“, p. 115–117, angl. „The Mutual Guarantee of the Two Nations“, p. 175–177). Tiesą pasakius, šio leidinio koncepcija gerokai primena prieš dvidešimtmetį pasirodžiusią žymaus Lenkijos teisės istoriko Juliuszo Bardacho parengtą trikalbę publikaciją³, tačiau esama ir nedidelių skirtumų. Nežinia kodėl atsisakyta publikuoti vieną iš Gegužės 3-iosios konstitucijos sudėtinių dalių, „Susirinkusiųjų luomų deklaraciją“ – greičiausiai tai lėmė praktiniai sumetimai ir leidinio apimtis.

Bandant apžvelgti aptariamą publikaciją visumą, pirmiausia į akis krinta informacijos trūkumas. Kas parengė publikuojamus dokumentus lenkų kalba, ar dokumentai paimti iš anksčiau pasirodžiusių publikacijų? Suprantama, proginio leidinio žanrui gal ir netaikytini patys griežčiausi reikalavimai, tačiau aiškumo dėlei vertėtų nurodyti, kas ir iš kur paimta. Kiek geresnė situacija su publikuojamų dokumentų lietuvių kalba versijomis, nes bent jau leidinio pabaigoje net trimis kalbomis pateikiama bibliografinė nuoroda (p. 182) į istoriko Eligijaus Railos dar 2001 m. parengtą publikaciją⁴. Ar šios

² A. Stroynowski, *Konstytucja 3 Maja 1791 roku. The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa, 2021.

³ *Konstytucja 3 Maja 1791. 1791 gegužės 3-iosios konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*, wprowadzenie naukowe J. Bardach, Warszawa, 2001. Tiesa, pastarojoje publikacijoje kaip atskiras dokumentas publikuojama dar ir „Susirinkusiųjų luomų deklaracija“ (lenk. „Deklaracja stanów zgromadzonych“, angl. „Declaration of the States Assembled“).

⁴ *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija*, vertė ir sudarė E. Raila, [Vilnius], 2001.

bibliografinės informacijos pakanka, kai nurodomas tik pats leidinys, bet ne publikuojamų dokumentų vertimų konkretūs puslapiai, taip pat galima diskutuoti. Dokumentų vertimo į anglų kalbą versijos publikuojamos analogiškos kaip ir jau minėtoje J. Bardacho redaguotoje publikacijoje⁵.

Didžiausias aptariamos publikacijos trūkumas – gana netikslus įvadinio A. Stroynowskio straipsnio vertimas į lietuvių kalbą. Priešseiminiai seimeliai (*sejmików poselskich*, p. 18) vertime į lietuvių kalbą tampa elekciniais (p. 78), Varšuvos pilies teismo knygos (*do ksiąg grodu warszawskiego*, p. 24) – Varšuvos miesto knygomis (p. 83), Gegužės 3-iosios konstitucijos sudėtinė dalis „Susirinkusiųjų luomų deklaracija“ (*Deklaracja Stanów Zgromadzonych*, p. 24) – „Kongreguotų valstybių deklaracija“ (p. 83), Kardinalių teisių įstatymas „Kardinalios neliečiamos teisės“⁶ (*Prawa kardynalne niewzruszone*, p. 31) – „Nepajudinamos pagrindinės teisės“ (p. 79, 90, 96), Respublika (*Rzeczpospolita*, p. 31) – Žečpospolita (p. 90) ir pan. Šie vertimo netikslumai įneša ir dalykinio pobūdžio painiavos, juolab kitose to paties įvadinio straipsnio vietose vartojamos teisingos formos (pvz.: „Susirinkusiųjų luomų deklaracija“, p. 92 ir pan.). Minėtini ir kiti kur kas mažesni netikslumai, antai, lietuvių istoriografijoje nusistovėjo pavietų seimeliuose išrinktų ir seime dirbusių *pasiuntinių* (publikacijoje *deputatai*, p. 75), seimo *maršalo* (publikacijoje *maršalka*, p. 76, 80) terminai. Akivaizdu, jog šiuos netikslumus buvo galima gana nesunkiai pašalinti, jeigu į parengtą publikaciją bent trumpam būtų dirstelėjęs Lietuvos istorikas, tiriantis XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikos politinės istorijos problematiką.

Galiausiai dėl mechaniško publikuotų tekstų trumpinimo ir skuboto jų „pritaikymo“ kitai tikslinei skaitytojų auditorijai randasi papildomų diskusinių kontekstų. Pavyzdžiui, A. Stroynowskio įvadiniam straipsnyje kalbama apie Gegužės 3-iosios konstituciją tik kaip žymų Lenkijos politinės minties laimėjimą (p. 13, 73, 129), kažkur dingsta Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Pastaruoju atveju, suprantama, tikslingiau kalbėti apie visą Abiejų Tautų Respubliką. Ir čia, akivaizdu, ne įvadinio teksto autoriaus, bet leidinio sumanytojų ir leidėjų neapsižiūrėjimas.

Apibendrinant 2021 m. paskubomis parengtos ir su tam tikrais netikslumais „Wy dawnictwo Sejmowe“ leidykloje publikuotos proginės Gegužės 3-iosios konstitucijos apžvalgą, norisi pabrėžti, kad reiktų kur kas atsakingiau žiūrėti į tokių reikšmingų Abiejų

⁵ „Valdymo įstatymo“ vertimas publikuojamas iš: R. R. L u d w i k o w s k i, W. F. F o x, *The Beginning of the Constitutional Era: A Bicentennial Comparative Analysis of the First Modern Constitutions*, Washington, D. C., 1993. O „Abiejų Tautų tarpusavio įžadą“ vertė A. Rodzińska-Chojnowska.

⁶ Istoriografijoje šį įstatymą siūloma versti į lietuvių kalbą ir vadinti „Kardinalių neliečiamų teisių įstatymu“ žr.: L. G r i š k e v i č, J. M a c h o v e n k o, J. P a u ž a i t ė - K u l v i n s k i e n ė, V. A. V a i č a i t i s, *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m.*, Vilnius, 2016, p. 158.

Tautų Respublikos istorinių dokumentų publikavimą. Svarbiausių Lenkijos ir Lietuvos valstybinių institucijų finansinės galimybės neabejotinai leidžia inicijuoti tokių svarbių dokumentų kur kas atsakingesnį parengimą ir jų publikavimą, tik rekomenduotina tai planuoti ir pradėti daryti kur kas anksčiau. Sveikintinas tokiais atvejais būtų ir realus dvišalis istorikų bendradarbiavimas. Kita vertus, jubiliejiniais metais pasirodžiusi dar viena Gegužės 3-iosios konstitucijos publikacija yra sveikintina: išnaudota dar viena galimybė priminti šio išskirtinio dokumento tarptautinę reikšmę, dinamiškas priėmimo aplinkybes ir jo aktualumą šiandien.

Robertas J u r g a i t i s
(Lietuvos istorijos institutas)